सकृद्विधिनः यदा लम्बनं पूर्वलम्बनतुल्यं सिध्यति तदावश्यं तादृशलम्बनसंस्कृतदर्शान्तरूपमध्यग्रहणकाले भूपृष्ठसूत्रे तयोः सन्निवेशः यतस्तदा सूर्यगतभूपृष्ठसूत्रचन्द्रयोरन्तराभावेन पूर्वागतलम्बनतुल्यलम्बनस्य पुनः सिद्धिः अन्यथा तुल्यलम्बनानुपपत्तेः। तस्मान्मध्यकालोऽसकृद्यावदविशेषः साध्य इत्युपपन्नं मध्यलग्नेत्यादि" रङ्ग० ।

अथ नतिसाधनम्। "दृक्क्षेपः शीततिग्मांश्वोर्मध्यभुक्त्यन्तराहतः। तिथिघ्नत्रिज्यया भक्तो लब्धं साऽवनतिर्भवेत्" सू०सि०। "दृक्क्षेपः प्रागानीतः शीततिग्मांश्वोश्चन्द्रार्कयोर्मध्यगतीः कलात्मिके तयोरन्तरेण गुणितया त्रिज्यया भक्तः फलं सा देशकालविशेषाभ्यां या गोले सिद्धा भवति सैवात्र गणिते नतिर्भवेत्। अत्रोपपत्तिः यदा क्रान्तिवृत्तं दृग्वृत्ताकारं तदा नत्यभाव इति प्रागुक्तम्। तत्र त्रिभोनलग्नस्य खमध्यस्थत्वेन दृक्क्षेपाभावः। यत्र च षष्ट्यक्षांशास्तत्र देशे त्रिभोनलग्नस्य क्षितिस्थत्वेन परमा नतिः। परमास्तु नतिकला भूगर्भक्षितिजाद्भूपृष्ठक्षितिजस्य भूव्यासार्द्धान्तरेणोच्छ्रितत्वात्, गतियोजनैर्यदि गत्यन्तरकला लभ्यन्ते तदा भूव्यासार्धयोजनैः का इत्यनुपातेन तत्र मध्यगतियोजनानां भूव्यासार्धस्य च नियतत्वाद्भूव्यासार्द्धेनापवर्त्तः कृतः। तेन मध्यगत्यन्तरकलानां स्वल्पान्तरेण पञ्चदशांशः परमा नतिकलाः। अतएव षष्टिघटिकानां पञ्चदशांशो घटिकाचतुष्टयं परमं लम्बनं सिद्धम्। आभिस्त्रिज्यातुल्यदृक्क्षेपे सूर्यगतभूपृष्ठसूत्राच्चन्द्रस्य दक्षिणोत्तरेणावलम्बनं भवति। अतस्त्रिज्यातुल्यदृक्क्षेपेण यदि मध्यगत्यन्तरपञ्चदशांशो नतिस्तदेष्टदृक्क्षेपेण केत्यनुपातेन गत्यन्तरगुणो दृक्क्षेपो हरघातेन पञ्चदशगुणितत्रिज्यात्मकेन भक्तो नतिकला इत्युपपन्नम्" रङ्ग० ।

अथ प्रकारान्तराभ्यां नतिसाधनं लाघवादाह।

"दृक्क्षेपात् सप्ततिहृताद्भवेद्वाऽवनतिः फलम्। अथवा त्रिज्यया भक्तात् सप्तसप्तकसङ्गुणात्" सू०सि० ।

"सप्तत्या भक्ताद्दृक्क्षेपात् फलं कलादिका नतिः प्रकारान्तरेण भवेत्। अथवा प्रकारान्तरेण सप्तसप्तकसङ्गुणात् सप्तानां सप्तकं सप्तवारमावृत्तिर्वर्ग एकोनपञ्चाशदित्यर्थः तेन गुणिताद्दृक्क्षेपात् त्रिज्यया भक्ता कलादिका नतिः। अत्रोपपत्तिः दृक्क्षेपस्य गत्यन्तरकलामित ७३।२७ गुणकपञ्चदशगुणितत्रिज्यामितहरौ ५।१५ ७० प्रथमप्रकारे गत्यन्तरापवर्त्तितौ हरस्थाने सप्ततिः। द्वितीयप्रकारे पञ्चदशभिरपवर्त्य गुणस्थाने स्वल्पान्तरादेकोनपञ्चाशद्धरस्थाने त्रिज्येत्युपपन्नम्" रङ्ग० ।

अथ नतेर्दिग्ज्ञानं स्पष्टविक्षेपं चाह।

"मध्यज्या दिग्वशात् सा च विज्ञेया दक्षिणोत्तरा। सेन्दुविक्षेपदिक्साम्ये युक्ता विश्लेषिताऽन्यथा" सू०सि०।

"साऽवनतिर्मध्यज्याया दिगनुरोधाद्दक्षिणोत्तरा मध्यज्या चेद्दक्षिणा तदा नतिरपि दक्षिणा चेदुत्तरा तदोत्तरा ज्ञेया। चः समुच्चये। तेन मध्यज्या नतांशदिक्केति। सा दक्षिणोत्तरा नतिश्चन्द्रविक्षेपदिक्समत्वे तयोरेकदिक्त्वे इत्यर्थः। युक्ता विक्षेपेण युतेत्यर्थः। अन्यथा तयोर्भिन्नदिक्त्वे विक्षेपेणान्तरिता शेषदिक्का विक्षेपसंस्कृता नतिः स्पष्टशररूपा स्यात्। चन्द्रविक्षेपो मध्यग्रहणकालिक इति ध्येयम्। अत्रोपपत्तिः नतांशदिक्कमध्यज्यावशाद्दृक्क्षेपस्योत्पन्नत्वात् तदुत्पन्ननतेस्तद्दिक्त्वं युक्तमेव। अथ रविगतभूपृष्ठसूत्राच्चन्द्राकाशगोले क्रान्तिवृत्तावधियाम्योत्तरान्तरस्य नतित्वात् क्रान्तिमण्डलाच्चन्द्रबिम्बावधि विक्षेपत्वाद्रविगतभूपृष्ठसूत्राच्चन्द्रबिम्बावधि याम्योत्तरान्तरस्य सूर्यग्रहणोपयुक्तनतिसंस्कृतविक्षेपरूपस्पष्टविक्षेपत्वाद्द्वयोरेकदिशि योगोभिन्नदिश्यन्तरमित्युपपन्नम्" रङ्ग० ।

अत्र चन्द्रग्रहातिदेशः "तया स्थितिविमर्दार्द्धग्रासाद्यं तु यथोदितम्। प्रमाणं वलनाभीष्टग्रासादि हिमरश्मिवत्" सू०सि०। "अथ चन्द्रग्रहणाधिकारोक्तया विक्षेपसंस्कृतया नत्या स्पष्टविक्षेपरूपयेत्यर्थः। स्थित्यर्धविमर्दार्धग्रासाः आद्यशब्दात् स्पर्शमोक्षसम्मीलनोन्मीलनं यथोदितं चन्द्रग्रहणे यथोक्तं तथा। तुकारस्तदतिरिक्तरीतिव्यवच्छेदार्थकैवकारपरः। प्रमाणं मतमित्यर्थः। अवशिष्टमप्याह वलनेत्यादि। वलनाभीष्टग्रासौ। आदिशब्दादिष्टग्रासादिष्टकालानयनम्। हिमरश्मिवत् चन्द्रग्रहणोक्तरीत्या कार्यमित्यर्थः। अत्रोपपत्तिरविशेष एव" रङ्ग० ।

अथ स्थित्यर्धे विमर्दार्धे च विशेषः।

"स्थित्यर्धोनाधिकात् प्राग्वत् तिथ्यन्ताल्लम्बनं पुनः। ग्रासमोक्षोद्भवं साध्यं तन्मध्यहरिजान्तरम्। प्राक्कपालेऽधिकं मध्याद्भवेत् प्राग् ग्रहणं यदि। मौक्षिकं लम्बनं हीनं पश्चार्धे तु विपर्ययः। तदा मोक्षस्थितिदले देयं प्रग्रहणे तथा। हरिजान्तरकं शोध्यं यत्रैतत् स्याद्विपर्ययः। एतदुक्तं कपालैक्ये तद्भेदे लम्बनैकता। स्वे स्वे स्थितिदले योज्या विमर्दार्धेऽपि चोक्तवत्" सू०सि०।